

آثار تربیتی حکم ازدواج در آموزه‌های فقهی

حواگل ادیب (نویسنده مسئول)*

راضیه ناطقی**

چکیده

ازدواج یکی از اساسی‌ترین و طبیعی‌ترین نیازهای بشر است و تنها کانونی است که بشر می‌تواند به وسیله عمل به آن به مرحله کمال مطلوب دست یابد. ازدواج عامل اصلی برای زوجیت و همدل شدن دو فرد و زمینه‌ای برای کرامت وجودی و موجب بالندگی و پیشرفت زوجین است و افراد در سایه اندیشه و ایمان قوی و در کنار همسری شایسته می‌توانند با صلابت بر مشکلات و فراز و نشیب‌های زندگی مسلط شوند و به اعلی‌ترین علقین که هدف خلقت است راه یابند. از منظر دین اسلام، ازدواج امری مستحب و در صورت خوف افتادن به گناه واجب است. ازدواج آثار تربیتی زیادی دارد. این نوشتار به روش توصیفی، تحلیلی و با بررسی آیات و روایات مرتبط با امر ازدواج، آثار تربیتی حکم ازدواج را بیان کرده است. برخی از مهم‌ترین این آثار عبارت‌اند از: ایجاد آرامش، کسب معنویت، بقای نسل، زمینه تمرین کمالات، تأمین نیازهای جنسی، مصون ماندن از وسوسه‌های شیطان، پیشگیری از برخی بیماری‌های جسمی و روانی، بقای نسل، رشد شخصیت، رشد شخصیت، احساس شادکامی و نوع دوستی.

کلید واژه‌ها: ازدواج، تربیت، آثار ازدواج، آموزه‌های فقهی، آرامش، معنویت

---

* دانش‌پژوه کارشناسی فقه و معارف اسلامی جامعه المصطفی ﷺ العالمیه نمایندگی خراسان/

hawagoladib@hotmail.com

** دانش‌پژوه دکتری فقه و معارف اسلامی (گرایش کلام) جامعه المصطفی ﷺ العالمیه نمایندگی خراسان/

Raziye_Nateghi@miu.ac.ir

ازدواج در دین مبین اسلام یک امر مقدس و یک عبادت به شمار می‌رود و اولین و مهم‌ترین قدم در تشکیل خانواده می‌باشد. تجربه نشان داده است افراد پاک مجرد برای اینکه بیشتر به اصلاح نفس خودشان برسند و یک عمر مجاهده نفس کرده‌اند اما چون ازدواج نکرده‌اند، اولاً بسیاری از ایشان در آخر عمر پشیمان شده‌اند و ثانیاً با وجود اینکه واقعاً از حکما و فلاسفه و عرفای بزرگی به شمار می‌آمدند اما تا آخر عمرشان یک روحیه بچگی و جوانی و خامی در آن‌ها وجود داشته است و این بیانگر آن است که در پرتو ازدواج و تشکیل خانواده یک پختگی خاصی صورت می‌پذیرد، که در هیچ مدرسه و جهاد با نفسی پیدا نمی‌شود.

از سوی دیگر ازدواج یک عامل اخلاقی و تربیتی به شمار می‌آید که دین اسلام، قرآن و احادیث اهمیت به سزایی به این امر قائل شده است و تنها عاملی است که هیچ چیزی نمی‌تواند جانشین آن شود.

ازدواج دارای آثار مثبت فراوانی است؛ یکی از آثار آن، آثار تربیتی ازدواج است که این نوشتار از منظر فقهی بدان می‌پردازد. در زمینه ازدواج کتاب‌ها و مقالات زیادی به صورت مستقل و غیر مستقل نگاشته شده است که با توجه به جایگاه والای ازدواج در اسلام و نقش تربیتی آن به ویژه برای جوانان ضرورت بحث همچنان پررنگ است.

بر این اساس، سؤال اصلی این نوشتار این است: آثار تربیتی حکم ازدواج در آموزه‌های فقهی چیست؟ این تحقیق با هدف آگاهی از اهمیت و جایگاه ازدواج، به بیان آثار تربیتی آن از منظر فقهی و با شیوه گردآوری کتابخانه‌ای و روش توصیفی، تحلیلی می‌پردازد، اما ابتدا لازم است مفاهیم اصلی تحقیق روشن شود. ذیلاً بدین مهم می‌پردازیم:

۱. مفهوم شناسی

۱.۱. مفهوم تربیت

«تربیت» در لغت مصدر باب تفعیل و از دو ریشه ی «ری ب» و «رب و» گرفته شده است. (ابن فارس، ۱۳۹۹: ۲/ ۴۸۰)

در ریشه «رب» به معنای اصلاح و بر عهده گرفتن کاری و همراه با آن (ابن فارس، ۱۳۹۹: ۲/ ۳۸۷) حفظ و مراعات و سرپرستی (ابن منظور، ۱۳۷۵: ۱/ ۴۰۱) و نیز ایجاد چیزی و تکامل بخشی تدریجی آن به کار می‌رود. (راغب اصفهانی، ۱۴۰۴: ۳۷۷)

تربیت در ریشه «ربو» به معنای زیادت، رشد و نمو و علو است. (ابن منظور، همان: ۱۴/ ۳۰۴)

تربیت در اصطلاح در شش معنا به کار رفته است که در تمام آن‌ها تغییر تدریجی مدنظر است. به نظر می‌رسد تحول تدریجی در معنای لغوی و اصطلاحی تربیت، جزء جدایی ناپذیر آن بوده و می‌توان گفت عام‌ترین عنصر مفهوم تربیت تغییر تدریجی است؛ از این رو، تربیت را می‌توان چنین تعریف کرد: «فرایند یاری‌رسانی به متربی برای ایجاد تغییر تدریجی در گستره زمان در یکی از ساحت‌های بدنی، ذهنی، روحی و رفتاری او به واسطه عوامل انسانی دیگر به منظور دستیابی وی به کمال انسانی و شکوفاسازی استعدادهای او یا بازدارندگی و اصلاح صفات و رفتارهای او می‌باشد. (اعرافی، ۱۳۸۷: ۱/ ۱۴۱)

در این تعریف به عناصر اصلی فرایند تربیت یعنی مربی و متربی، عملیات تربیتی مربی (کمک به متربی) و ویژگی فرایند تربیت که تغییر تدریجی در طول زمان است.

۲.۱. مفهوم حکم

اصل واژه حکم از سه حرف اصلی حاء، کاف و میم ایجاد شده و به معنای منع کردن و بازداشتن است. کلمه حکم به معنای عدل و قضاوت نیز آمده است. در قاموس قرآن آمده است که معنای اول این کلمه که همان منع کردن و بازداشتن است به معنای منع کردن از فساد و برای اصلاح است؛ و معنای قضاوت و داوری که یکی از معانی آن است بر منع از فساد برای اصلاح استوار است. (شریعتی و حصاری، ۱۳۹۶: ۲۱)

حکم در اصطلاح فقه به آن معناست که تکالیفی درباره افعال انسان وضع شود به این صورت که آدمی از ارتکاب آن فعل بازداشته باشد و یا او را به انجام آن عمل وادار سازد و یا او را مخیر نماید میان ترک و انجام آن، و یا اینکه بر فعل انسان اثری مترتب سازد. (همان: ۲۲)

۳.۱. مفهوم ازدواج

ازدواج در لغت عرب به معنای نکاح است. نکاح در کلام عرب به معنای وطی است. ازدواج به معنای عقد لفظی است که اولین اثر آن مالکیت و وطی است. همچنین گفته شده است که ذات نکاح به معنای ازدواج است. کلمات مترادف واژه نکاح همچون «الرفث» که به معنای آمیزش و تمتع از همسر است که گفتن آن به صورت آشکار زشت و شرم‌آور است و به طور کنایه درباره مزاجت و همبستری با همسر به کار می‌رود. همچنین این واژه در نزد شیعه به معنای مقاربت آمده است. واژه دیگر، «وطی» است که گفته شده مراد از «وطی المرأه» کنایه از همبستری است که در عرف عامه مردم به صراحت گفته می‌شود و به معنای جماع کردن نیز آمده است. (همان: ۲۸)

واژه «بضع المرأه» نیز یکی دیگر از کلمات هم معنا با نکاح است که به معنای جماع کردن با زن ترجمه شده است. (همان: ۲۹)

در مورد تعریف اصطلاحی واژه نکاح در اینکه آیا این لفظ دلالت بر «وطی» می‌کند یا «عقد» و یا میان هر دو مشترک لفظی است، اختلاف نظر وجود دارد. عده‌ای معتقدند که واژه نکاح بر وطی دلالت می‌کند و برخی قائل به عقد می‌باشند، لذا برای روشن شدن مطلب به تعریف فقهی واژه نکاح می‌پردازیم. صاحب «معجم الفاظ الفقه» در تعریف اصطلاحی نکاح بیان می‌کند: «عقدی است که به موجب آن، استمتاع هر یک از زن و مرد را از دیگری حلال می‌سازد، به شرط آنکه هیچ منع شرعی، ازدواج آن‌ها را مانع نکردد». (همان: ۳۰)

۱.۴. مفهوم فقه

فقه در لغت به معنای آگاهی یافتن از معلومات حاضر به معلومات غایب است. (راغب اصفهانی، ۱۴۰۴: ۱/۶۴۳) در اصطلاح نیز به معنای علم به احکام شرعی عملی که مستند به مدارک و منابع تفصیلی مورد قبول است. (شهابی، ۱۳۳۲: ۳۷)

۲. مبانی نظری ازدواج

۲.۱. فلسفه و هدف ازدواج

در ازدواج برنامه و هدف داشته باشید، یک جوان آگاه و اندیشمند کسی است که وقتی به سن بلوغ رسید، بتواند هدف زندگی خود را بیابد و تصمیم بگیرد که در زندگی همواره آن را دنبال کند.

یک مسلمان آگاه، خوب می‌داند که هدف از خلقت او و آمدن در این جهان، فقط خورد و خوراک و رفاه و خوشگذرانی نیست، بلکه هدف بدست آوردن کمالات روحی و انجام وظایف الهی است که برای سعادت واقعی ما سودمند است، به طوری که هنگام کوچ از این

دنیا، با دستی پر از معنویات و کمالات به جهان باقی سفر کند و در این راستاست که باید به ازدواج اهمیت دهید و همسری انتخاب کنید که شما را در رسیدن به آن هدف یاری دهد.

پیامبر خدا در فرایند ازدواج و تأسیس محبوب‌ترین بنای حیات همواره بر دقت در انتخاب همسر مطلوب برای نیل به کمال آرامش و انجام مراسم ازدواج آسان تأکید می‌فرمودند: «خَيْرُ النِّكَاحِ أَيْسَرُهُ»؛ بهترین ازدواج‌ها آن است که آسان‌تر انجام گیرد. (پاینده، ۱۳۸۳: ۵۵)

پیامبر خدا ﷺ همواره بر توجه و دقت لازم در انتخاب همسر مؤمن و آرامشگر تأکید داشته‌اند و پس از انتخاب سفارش می‌کردند که در انجام عقد نکاح و آماده شدن زمینه زندگی مشترک سخت‌گیری نشود و در این ارتباط می‌فرمایند: «وقتی کسی که اخلاق و منش و تدین او مایه رضایت است به خواستگاری می‌آید زمینه ازدواج وی را فراهم کنید تا شاهد فراوانی فتنه و فساد در زمین نشوید». (همان: ۵۹)

ایشان همچنین بر عدم سخت‌گیری در تعیین مهریه تأکید فرموده و بهترین مهریه‌ها را کم‌ترین آن‌ها می‌دانستند و در این باره فرمودند: «بهترین زنان امت من کسانی هستند که رویشان نیکوتر و مهرشان کمتر است»؛ یا در جای دیگر رسول خدا ﷺ می‌فرمایند: «أَفْضَلُ نِسَاءِ أُمَّتِي أَقْلُهُنَّ مَهْرًا»؛ برترین زنان امت من زنانی هستند که مهریه آنان کمتر است. (کلینی، بی تا: ۳۲۴)

نیز در عهد پیامبر اکرم ﷺ چنین بود که مردی با قبول مهریه‌ای از قبیل یاد دادن یک سوره قرآن به زن یا یک درهم و با یک مشت گندم، ازدواج می‌کرد. (افروز، ۱۳۹۰: ۱۲)

۲.۲. اقسام ازدواج

از نظر فقها موضوع ازدواج مشمول احکام پنجگانه (واجب، مستحب، حرام، مکروه و مباح) می‌شود.

۲.۲.۱. ازدواج واجب

زمانی ازدواج واجب است که کسی یقین پیدا کند اگر ازدواج ننماید مرتکب زنا می‌شود و از طرف دیگر توانایی تأمین هزینه ازدواج و مهریه و نفقه همسر را داشته باشد و از طریق روزه نتواند خود را از گناه مصون بنماید، زیرا حفظ و عفت نفس واجب است و هر کاری که بدون آن واجبی انجام نمی‌شود خود آن کار واجب است. (زحیلی، ۱۳۹۰: ۶۱)

امام سجاد علیه السلام فرمود: «مَنْ عَمِلَ بِمَا افْتَرَضَ اللَّهُ عَلَيْهِ فَهُوَ مِنْ خَيْرِ النَّاسِ»؛ کسی که به آنچه خداوند بر او واجب ساخته، عمل کند از بهترین مردمان است. (عاملی، ۱۴۰۰: ۱۲۴) از منظر بسیاری از مراجع تقلید شیعه کسی که به نداشتن زن به حرام می‌افتد واجب است زن بگیرد. (کاظمی، ۱۳۸۶: ۱۸)

۲.۲.۲. ازدواج مستحب

در شرایط طبیعی و عادی که انسان مسلمان نگران این نیست اگر ازدواج نکند مرتکب زنا می‌شود و اگر ازدواج ننماید حقی از زنی ضایع نگردد در این صورت ازدواج بر او واجب نیست و تنها مستحب است.

ازدواج راه و رسم پیامبران الهی است که همچنان پیامبر عزیزمان همیشه این توصیه را کرده‌اند و می‌فرماید: «النَّكَاحُ سُنَّتِي فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي»؛ ازدواج، سنت من است. هر کس از سنت من رویگردان شود از من نیست. (شعیری، بی‌تا: ۱۰۱)

۲.۲.۳. ازدواج حرام

هرگاه کسی مطمئن باشد که در صورت ازدواج نمی‌تواند نیازها و احتیاج‌های خانواده‌ای خود را برآورده سازد، در این صورت ازدواج حرام است. زیرا ضرر و زیان رسانیدن به دیگران حرام است و هر کاری که موجب زیان دیگران شود نیز حرام است. (زحیلی، ۱۳۹۰: ۶۱)

۲.۲.۴. ازدواج مکروه

هرگاه کسی احتمال دهد که در صورت ازدواج نمی تواند حقوق همسر خود را مراعات کند و توانایی مخارج زندگی اش را ندارد در این صورت ازدواج این فرد مکروه است. (زحیلی، ۱۳۹۰: ۶۱)

۲.۲.۵. ازدواج مباح

هرگاه موانع و منافع آن یکسان باشد، اقدام به ازدواج مباح است یعنی انجام دادن و ندادن آن از نظر شرعی باهم فرق نمی کند. (زحیلی، ۱۳۹۰/۶۲)

لازم به یادآوری است که در ارتباط با احکامی که گفته شد، زن و مرد یکسان اند.

۲.۳. ضرورت ازدواج

تشکیل خانواده از نظر اسلام، بسیار اهمیت دارد، زیرا سنگ اول بنای حیات و جامعه است و هرگونه اقدام و رشد اجتماعی در سایه آن حاصل می شود.

خانواده کانونی است که در آن ارزش های اخلاقی، باورهای دینی و معیارهای اجتماعی از نسلی به نسل دیگر انتقال می یابد و زمینه رشد عاطفی و تربیت اخلاقی و اجتماعی اعضای خانواده فراهم می گردد.

خانواده ها، به مثابه اصلی ترین پایگاه های رشد و شکوفایی شخصیت و پرورش مهارت های اجتماعی کودکان و نوجوانان، اساسی ترین سهم را در سلامت و اعتلای جوامع بشری بر عهده دارند و بخش بزرگی از شکل گیری شخصیت، تبلور رفتارهای اجتماعی و تعاملات بین فردی و مسئولیت پذیری انسانها حاصل چگونگی بازخوردها، بینشها و تجارب آنان در زندگی خانوادگی است.

بنابراین از طریق ازدواج و تشکیل خانواده، همدلی و همدمی پدید آمده و انزواجویی و گریز از حیات از میان می رود. بر اثر آن سازندگی و خلاقیت پدید می آید و آدمی با تشکیل

خانواده، به حقیقت وظیفه مهم و خطیر خود، که همان پیشرفت مدنیت و فرهنگ بشری است، نائل می‌شود. (رجائی، ۱۳۹۵: ۳۰)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در سخن دیگری فرمودند: «مِنْ سَعَادَةِ الْمَرْءِ الْمُسْلِمِ الزَّوْجَةُ الصَّالِحَةُ وَ الْمَسْكَنُ الْوَاسِعُ وَ الْمَرْكَبُ الْبَهِيُّ وَ الْوَلَدُ الصَّالِحُ»؛ از نشانه‌های خوشبختی مسلمان داشتن همسری نیکو، خانه‌ای بزرگ، مرکبی راهوار و فرزندی صالح است. (مجلسی، ۱۴۰۴: ۱۷۳ / ۱۵۵)

در اسلام به ازدواج توجه خاصی شده و ده‌ها حدیث و آیه در این زمینه ارائه شده که گویای اهمیت و ضرورت آن می‌باشد؛ به نمونه‌هایی از این احادیث اشاره می‌گردد:

- مردی محضر امام صادق علیه السلام رسید. حضرت به او فرمودند: آیا همسر داری؟ گفت: نه. فرمودند: «مَا أَحَبَّ أَنْ لِي الدُّنْيَا وَ مَا فِيهَا وَ أَنِّي بَتُّ لَيْلَهُ وَ لَيْسَتْ لِي زَوْجَةٌ»؛ من دوست ندارم که همه دنیا و آنچه در آن است مال من باشد، اما یک شب بدون همسر به سر برم. یعنی داشتن دنیا و آنچه در آن است، با داشتن همسر برابری نمی‌کند. آن گاه فرمودند: «الرَّكَعَتَانِ يُصَلِّيهِمَا رَجُلٌ مُتَزَوِّجٌ أَفْضَلُ مِنْ رَجُلٍ أَعَزَبَ يَقُومُ لَيْلَهُ وَ يَصُومُ نَهَارَهُ»؛ دو رکعت نماز مرد همسر دار، بهتر و بالاتر از مرد بدون همسر است که شب را به عبادت و روز را به روزه داری می‌گذراند. (کلینی، بی تا: ۳۲۹ / ۵)

۲.۴. اهمیت ازدواج از دیدگاه آیات الهی

۲.۴.۱. پاسخ به ندای فطرت

بی‌گمان، غریزه جنسی، غریزه‌های نیرومند و ریشه دار است که بر اساس نظام حکیمانه الهی در نهاد بشر قرار گرفته است. به طور طبیعی هر دختر و پسری که به حد بلوغ و رشد رسیده باشد، یک کشش باطنی به جنس مخالف در خود احساس می‌کند که این کشش با جاذبه نهان و ناپیدا با بازگشت زمان و بارور شدن توان جوانی، به تدریج تمایل شدید می‌گردد تا آنجایی که به صورت خواسته‌ای حتمی و ضروری خودنمایی می‌کند. تنها راهی

که می‌تواند به همه خواسته‌های جنسی مرد و زن پاسخ مناسب دهد و روح پر التهاب آنان را کاملاً معتدل و آرام سازد، ازدواج است.

خداوند در قرآن می‌فرماید: «وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ»؛ (شعراء: ۱۶۶) آیا همسرانی را که خدا برای شما آفریده است رها می‌سازید؟!

از این آیه و مانند آن بر می‌آید که زن و مرد برای یکدیگر خلق شده‌اند. از این رو آن‌ها گرایش باطنی نسبت به یکدیگر دارند بنابراین ازدواج و تشکیل خانواده ریشه در فطرت انسان دارد. (رجائی، ۱۳۹۵: ۳۱)

۲.۴.۲. سنت آفرینش

موجودات عالم به صورت زوج، نر و ماده، وجود دارند. قرآن کریم در آیات فراوانی این سنت را به عنوان، قانون آفرینش بیان کرده است: «سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَرْوَاحَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ»؛ (یس: ۳۶) پاک و منزّه است آنکه تمام جفت‌ها را از آنچه زمین می‌رویاند، و از خودشان، و از آنچه را که آن‌ها نمی‌دانند بیافرید.

آیه فوق به صراحت بر آنکه هر چیزی را که پروردگار تعالی خلق نموده است جفت آفریده است اشاره دارد؛ و آنچه یکی باشد خداوند آن را نیافریده است. از عمومیت آیه به دست می‌آید که جفت بودن اختصاص به انسان‌ها و حیوانات ندارد، بلکه در نباتات و جمادات نیز خلقت به طور زوج است و این با نظر سطحی و عادی مشکل بود، زیرا مثلاً جفت بودن در برف و باران و باد و ابر و صاعقه و سنگ و کلوخ و جواهرات معدنی معنایی نداشت. لذا برخی مفسرین خود را به آیه واقعه در سوره یس راضی کرده بودند که می‌فرماید: ما از چیزهایی هم که شما نمی‌دانید جفت قرار دادیم؛ و چون معنای جفت را نر و ماده می‌گرفتند، به جفت و زوج بودن انسان که نر و ماده دارند «وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ» و به جفت بودن حیوانات و نهایتاً در نباتات اعم از گیاهان و درختان قائل بودند. بر این اساس، آیه «وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ» (حجر: ۲۲) ما بادها را فرستادیم، به جهت آنکه عمل لقاح و آبستن کردن درختان را به

عاهده گیرند، شاهد بر نر و ماده داشت جمیع نباتات می‌گرفتند، چون به واسطه باد گرده‌های نر از شکوفه‌های درختان در فضا منتشر شده و به درختان ماده می‌رسد، و بدین ترتیب عمل لقاح و آبستن کردن صورت می‌گردد و درختان میوه می‌دهند.

اما معنی زوج، نر و یا ماده نیست؛ و معنی زوجین مجموع نر و ماده نیست. زوج به معنی جفت است. هر چیزی که جفت دیگری واقع شود؛ همچون کفه ترازو، و شیشه عینک و امثال آن‌ها هر کدام جفت دیگری است. به هریک از آن دو، زوج و به هر دوتای آن‌ها زوجین گویند، این است معنای حقیقی زوج که شاهکار خلقت واقع شده است. (حسینی طهرانی، ۱۳۹۷: ۳۵)

۲.۴.۳. طبیعت اجتماعی

اگرچه ازدواج از یک منظر مسئله‌ای شخصی است، اما از منظر اجتماعی نیز دارای اهمیت می‌باشد. ازدواج راهی مطمئن برای تأمین آسایش جامعه و بشریت است. نفع و ضرر ازدواج فقط متوجه زوجین نیست، بلکه افراد جامعه هم به نحوی از آن برخوردار هستند. ازدواج باعث می‌شود دو طرف تا حدّ زیادی از روابط نامشروع و انحرافات جنسی حفظ شوند. ازدواج موجب مصونیت انسان از بسیاری از گناهان می‌شود، لذا در برخی روایات ما ازدواج عامل مهمّی برای حفظ دین معرفی شده است. (محمودی، ۱۳۹۲: ۱۱۰)

با توجه به اینکه انسان اصالتاً موجودی اجتماعی است، نخستین و مهم‌ترین بستر فعلیت یافتن این ویژگی در انسان، کانون مقدس خانواده است.

بی‌گمان، خانواده با پیمان ازدواج و پیوند مقدس زن و مرد پایه‌گذاری می‌شود یعنی با «ازدواج» ستون اصلی و حیاتی‌ترین نهاد اجتماعی شکل می‌گیرد؛ نهادی که خواستگاه آن در ذات انسان است.

خداوند متعال نیز در این رابطه در قرآن می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا»؛ و از نشانه‌های او آن است که از جنس خودتان همسرانی برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید. (روم: ۲۱)

۲. ۴. ۵. عوارض خودداری از ازدواج

منع از ازدواج عوارضی دارد که نمونه‌هایی از آن در ادامه اشاره می‌شود:

۱. خودداری کردن از ازدواج زمینه روابط جنسی غیرقانونی و نامشروع را فراهم می‌کند که نمونه‌های آن را در برخی کشورها می‌بینیم.
۲. خودداری کردن از ازدواج موجب بروز برخی بیماری‌ها مانند امراض تناسلی، ورم مفاصل و مانند آن می‌شود و این مسئله مورد تأیید پزشکان است.
۳. خودداری کردن از ازدواج گرمی و نشاط زندگی را از فرد می‌گیرد و هر کس در دوران جوانی به ازدواج تن ندهد، در دوران پیری با رنج تنهایی مواجه خواهد شد.
۴. در نهایت، عدم ازدواج موجب توسعه و گسترش فساد می‌گردد. افراد به سوی فساد و انحرافات اخلاقی سوق پیدا می‌کنند و زندگی آنان به دروغ، فحشا و بی‌بند و باری باز می‌شود. وجود گزینه در انسان، دلیلی بر ضرورت ازدواج و خودداری از آن، استقبال از خطرات خودآفرین و زمینه‌ای برای هجوم غم‌ها و نابسامانی‌هاست. (محمودی، ۱۳۹۲: ۱۵۰)

۳. آثار تربیتی ازدواج

اگر ازدواج در زمان مناسب و به شیوه درست انجام شود، آثار و کارکردهای سازنده‌ای برای فرد و جامعه در پی دارد. در همین راستا، به برخی از مهم‌ترین آثار تربیتی ازدواج با نگاه درون‌دینی و به صورت گذرا اشاره می‌شود:

۳. ۱. ایجاد آرامش

«آرامش» نیاز اساسی هر فردی است که ریشه در سرشت او داشته و مهم‌تر از نیاز جنسی است. بر اساس تعالیم اسلامی، یکی از مهم‌ترین و شاید اولین انگیزه ازدواج، کسب آرامش است.

ازدواج، موجب ایجاد کانونی تشکیل می‌دهد که در آن، زن و مرد احساس آرامش کنند، زیرا زنان و مردان آرامش‌دهنده روانی یکدیگرند؛ چنان که قرآن کریم می‌فرماید: «یکی از نشانه‌ها این است که برای شما همسری از جنس خودتان آفرید تا با او انس بگیرید و در کنارش آرامش بیابید». (روم: ۲۱)

امام صادق علیه السلام در این باره می‌فرماید: «خَمْسُ خِصَالٍ مَنْ فَقَدَ وَاحِدَةً مِنْهُنَّ لَمْ يَزَلْ نَاقِصَ الْعَيْشِ زَائِلَ الْعَقْلِ مَشْغُولَ الْقَلْبِ... وَ الرَّابِعَةُ الْأَنْيَسُ الْمُوَافِقُ. قُلْتُ وَ مَا الْأَنْيَسُ الْمُوَافِقُ؟ قَالَ الرَّوْجَةُ الصَّالِحَةُ»؛ پنج خصلت است که هر کسی یکی از آن‌ها را نداشته باشد همیشه در زندگی دچار کمبود است، عقلش کار نمی‌کند و دلش در گرو است؛... و چهارم، همدم موافق. سؤال کردم همدم موافق کدام است؟ امام فرمود: همسر شایسته است. (صدوق، ۱۳۹۲: ۲۸۴)

بنابراین انسان با داشتن مونس خوب و صالح، از نظر روحی آرام می‌شود.

همسر شایسته در پیشامدهای زندگی، راه وصول به آرامش و سعادت را نزدیک می‌کند: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا»؛ و از نشانه‌های او آن است که از جنس خودتان همسرانی برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید. (روم: ۲۱)

نکته مهمی که بیشتر مفسران در این آیات مورد توجه قرار داده‌اند هم شکل بودن در ساختمان و هم نوعی زن و مرد است که در ایجاد آرامش آن‌ها نقش به‌سزایی دارد. (زمخشری، ۱۳۹۱: ۳/۴۷۲)

نکته دوم، مکمل بودن شخصیت زن و مرد و ویژگی‌های روانی آن‌ها است که باعث جذب طرف مقابل و انس زن و مرد با یکدیگر می‌شود. (طباطبایی، ۱۳۶۷: ۱۶/۱۶۶)

آرامش، نقطه مقابل تحرک و اضطراب است. زن و مرد در تمام مراحل زندگی، به خصوص در دوره جوانی دچار احساسات و کشش‌های متعارض و در عین حال قوی هستند که آنان را دچار ناآرامی می‌کند.

خداوند متعال، تسکین این ناآرامی‌ها را روابط ویژه زن و مرد اعلام می‌کند که در سایه ازدواج محقق می‌شود و در میان انسان‌ها نزدیکترین رابطه عاطفی میان زن و شوهر برقرار می‌شود.

در سایه محبت و عطف متقابل بین آن‌ها، آرامش و سکونت خاطر برای هر دو حاصل می‌شود که در کاهش نگرانی‌ها و آشفتگی‌ها بسیار اثرگذار است. (سالاری فر، ۱۳۹۳: ۴۶)

۳.۲. کسب معنویت

وقتی بر اثر ازدواج تعادل در غریزه جنسی ایجاد شد انسان می‌تواند در پرتو آرامش خاص از آن به عبادت پردازد و به مبدا و معاد (خدا و قیامت) توجه بیشتری داشته باشد؛ چنان که پیامبر اسلام ﷺ می‌فرماید: «مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَلْقَى اللَّهَ طَاهِرًا مُطَهَّرًا فَلْيَلْقَهُ بِزَوْجَةٍ»؛ هر کس می‌خواهد پاک و پاکیزه خدا را ملاقات کند، باید ازدواج کند. (مفید، ۱۴۱۳: ۴۹۶)

یکی از مهم‌ترین تحول در زندگی انسان تشکیل خانواده و ازدواج است که از نظر عقل و منطق، از نظر اسلام و قرآن و از نظر سیره بشری به ویژه سیره سعادت آفرین پیشوایان دین جایگاه ارزشمندی دارد تا آن جایی که به عنوان عبادت معرفی شده است.

پیامبر اکرم ﷺ می‌فرماید: «مَنْ تَزَوَّجَ فَقَدْ أُعْطِيَ نِصْفَ الْعِبَادَةِ»؛ هر کسی که ازدواج کند نصف عبادت به او داده خواهد شد. (محمدی، ۱۳۶۷: ۵/۲۰)

ازدواج به فرمان خداوند و هدف عالی، خود عبادتی است ارزنده و زمینه ساز خیلی از عبادت‌های دیگر.

پس بایست قدر این نعمت را دانست و سپاس گزار خدای مهربان، مهر آفرین و نعمت بخش بود. (مدرسی، ۱۳۹۰: ۲۱)

۳.۳. زمینه تمرین کمالات

هیچ انسانی به تنهایی کامل نیست؛ به همین جهت پیوسته درصدد است که نقایص خود را جبران کند، جوانان با انتخاب همسری شایسته، زمینه رشد و تکامل خود را فراهم می‌کنند و در مسیر زندگی، از حمایت‌ها نظرات و تشویق‌های یکدیگر بهره‌مند می‌شوند. استاد مطهری درباره نقش تربیتی ازدواج معتقد است ازدواج، یک پختگی هست، که جز در پرتو ازدواج و تشکیل خانواده پیدا نمی‌شود، در مدرسه پیدا نمی‌شود، در جهاد نفس، نماز شب و ارادت نیکان پیدا نمی‌شود، این را فقط در همین ازدواج و تشکیل خانواده باید به دست آورد. (استادان طرح جامع آموزش، ۱۳۸۶: ۱۰۸)

خانواده، جامعه کوچکی است که می‌توان همه خوبی‌ها را در کنار آن تمرین کرد و بارور ساخت، مسئولیت‌پذیری، احسان و خیررسانی، فروخوردن خشم، گذشت از خطای دیگران و ده‌ها ویژگی خوب را می‌توانیم اول به همسر و فرزندمان هدیه دهیم و آماده شویم که در جامعه با همه هموطنان به خوبی و زیبای رفتار کنیم، شاید به همین دلیل است که پیامبر عزیزمان ﷺ فرموده‌اند: «خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ وَ أَنَا خَيْرُكُمْ لِأَهْلِي»؛ بهترین شما، بهترین‌تان نسبت به خانواده‌اش است، و من بهترین شما نسبت به خانواده هستم. (ابن بابویه، ۱۴۱۳: ۳/۵۵۵)

۳.۴. تأمین نیازهای جنسی

در انسان مجموعه‌ای از غرایز طبیعی وجود دارد که عدم ارضای صحیح آن‌ها می‌تواند موجب تزلزل شخصیت وی شود. یکی از نیرومندترین غرایز انسان غریزه جنسی است که با ازدواج، این نیاز تأمین گشته و در مسیر طبیعی و سالم قرار می‌گیرد و زن و مرد از انحراف و گناه مصون می‌مانند بنابراین، تنها وسیله طبیعی و مشروع ارضای این غریزه، ازدواج و

تشکیل خانواده است. اسلام، عمل جنسی را نه تنها منفور نمی داند، بلکه یک سنت و عبادت می شمارد. (بیابانگرد، ۱۳۸۱: ۴۲)

همچنین پیامبر اکرم ﷺ می فرماید: «حُبِّبَ إِلَيَّ مِنَ الدُّنْيَا النِّسَاءُ وَ الطَّيِّبُ وَ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ»؛ از دنیا سه چیز به نظر من خوش آیند است زنان و عطر، ولی روشنی چشم من در نماز است. (ابن باویه، ۱۳۶۲: ۱۶۵/۲)

۳.۵. مصونیت بیشتر از دامها و وسوسه های شیطان

شکی نیست که شیطان دشمن انسان و همواره در کمین اوست و از هر فرصتی برای آسیب زدن به روح انسان استفاده می کند، اما مطمئناً شیطان به جوان مجرد که مهار کردن هوس های نفسانی برای او سخت تر است، بیشتر طمع می کند. ازدواج، جوان را در قله بلند قرار می دهد؛ چنان که دسترسی شیطان به او دشوارتر می شود.

از این رو است که پیامبر عزیزماني فرمودند: «مَا مِنْ شَابٍّ تَزَوَّجَ فِي حَدَاثِهِ سِنَّهُ إِلَّا عَجَّ شَيْطَانَهُ» یا ویله یا ویله، عَصَمَ مِنِّي ثَلَاثِي دِينَهِ. فَلَيتَقِ اللّٰهَ الْعَبْدُ فِي الثُّلَاثِ الْاٰخِرِ؛ (ابن بابویه، ۱۴۱۳: ۶۲۱/۲)

هیچ جوانی نیست که در جوانی اش ازدواج کند مگر آنکه شیطان فریاد برآورد: ای وای بر من! ای وای بر من! دو سوم دینش را از (گزند) من نگه داشت. بنابراین بنده باید تنها در یک سوم دیگر (دینش) تقوای خدا پیشه کند.

عفت و حیا از جمله صفات برجسته انسانی هستند. یکی از راه های تکمیل این صفت، ازدواج است. ازدواج انسان را از رفتارهای نادرست و خلاف فطرت او دور می کند و از او در قبال آن ها محافظت می نماید. (عدالتیان، ۱۳۹۴: ۲۰)

۳.۶. بقای نسل

تولید مثل یکی از ثمرات ازدواج است که فرزندان و بقای نسل آدمی مطابق با هدف آفرینش است و زوج‌ها از طرق فرزندان خود رشد پیوند میان اعضای یک نسل را به وجود می‌آورند و با تربیت و اجتماعی کردن کودکان، زیربنای یک جامعه سالم و امن را پی‌ریزی می‌کنند. انسان‌ها با تشکیل خانواده بچه دار میشوند ولی آنان باید فرزندان خود را تربیت نمایند تا جانشینانی شایسته برای آن‌ها باشند، زیرا ازدواج یکی از ارکان مهم بهبود نسل بشر است و به طور کلی زناشویی «قانون تکثیر» است؛ «تَنَاقِحُوا تَكْثُرُوا فَإِنِّي أَبَاهِي بِكُمْ الْأُمَمِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَوْ بِالسَّقَطِ». (مجلسی، ۱۴۰۴: ۱۰۳/۲۲۰)

ازدواج کنید و با تولید نسل بر تعداد نفرت خود بیفزایید، همانا من به جمعیت شما بر سایر امتها مباحثات می‌کنم، حتی در مورد فرزند سقط شده‌ی شما.

۳.۷. جلوگیری از انحرافات اخلاقی و برخی از بیماری‌ها

جلوگیری از انحرافات اخلاقی و بیماری‌های جسمی و روانی یکی دیگر از ثمرات مهم ازدواج است که تحقیقات نشان می‌دهد میزان بزهکاری، در میان افراد مجرد چندین برابر افراد متأهل می‌باشد.

و برخی دیگر از فواید ازدواج که باعث بهبود سلامت می‌شود از قبیل:

۱. بهبود حس بویایی: در رابطه جنسی زن و مرد ازدواج کرده هورمونی به نام پرولاکتین در آنان افزایش می‌یابد که باعث بهبود حس بویایی در آنان می‌شود.
۲. کاهش بیماری‌های قلبی: داشتن رابطه جنسی مرد و زن ازدواج کرده باعث کاهش بیماری‌های قلبی به ویژه کاهش کلسترول می‌شود.

۳. کاهش وزن و تناسب اندام: رابطه جنسی یک نوع فعالیت بدنی است. داشتن رابطه جنسی سالم و مناسب زوجها باعث می‌شود وزن زوجین کاهش یابد و از چاقی آن‌ها و نامناسب بودن اندامشان پرهیز شود.

۴. استحکام عضلات و استخوانها: داشتن رابطه زوجها باعث افزایش هورمون تستوسترون و در نتیجه محکم‌تر شدن عضلات و استخوان‌های آنان می‌گردد.

۵. بالا رفتن مقام بدن در مقابل درد: در رابطه جنسی زوجین، هورمون اکسی‌توسین به مقدار زیادی ترشح می‌شود و این هورمون باعث ترشح اندورفین یعنی هورمون ضد درد طبیعی بدن گردیده و بدن را در مقابل درد مقاوم می‌سازد.

۶. سلامت پروستات: رابطه جنسی زوجها باعث می‌گردد از سرطان پروستات در مردان جلوگیری شود.

۷. افزایش جریان خون: رابطه جنسی زوجها باعث افزایش خون به مغز و اعضای دیگر بدن می‌شود. بنابراین اکسیژن و مواد مغذی بیشتری به بافت‌های بدن می‌رسد. (محمودی، ۱۳۹۲: ۱۶۷)

۳. ۸. رشد شخصیت

یکی از آثار ازدواج، رشد شخصیت و کمال معنوی هر کدام از زن و شوهر است. در بعد معنوی، در کلمات اولیای دین تصریح شده است که فرد با ازدواج نیمی از دین خود را کامل می‌کند و ارزش اعمال عبادی او چند برابر افراد مجرد می‌شود، از سوی دیگر، فرد با ازدواج، اخلاق و عفت خود را بهتر حفظ خواهد کرد. (نوری، ۱۳۲۰: ۱۴/۱۵۴)

تعبیر لباس بودن زن و شوهر برای همدیگر به حفظ هر یک از زن و شوهر از پیروی مفسد اخلاقی و آلودگی‌های جنسی توسط دیگری اشاره دارد. (طباطبایی، ۱۳۶۷: ۲/۴۴)

همین مسئله نه تنها درجه معنوی فرد را بالا می‌برد، بلکه به نوعی موجب رشد شخصیت او می‌شود. اگر فرد ازدواج نکند، ممکن است در اثر فشار نیازهای جنسی به رفتارهای خلاف اخلاق متمایل شود.

چه فراوان دیده‌ایم جوانانی را که پس از ازدواج با همسری مناسب، شخصیتی تازه پیدا کرده و انسان جدیدی شده‌اند و سیرشان در تمام امور زندگی سرعت بیشتری به خود گرفته است، افراد که ازدواج می‌کند نظر به افراد مجرد رفتارهای شان با افراد ماحول شان موفق تر می‌شود در قبال پدر، مادر، همسر، اقارب، حتی جامعه احساس مسئولیت می‌کند. (مظاهری، ۱۳۹۰: ۵۷)

۳.۸. احساس شادکامی

به نظر می‌رسد ازدواج و تشکیل خانواده اثر مثبتی روی شادکامی داشته باشد. تعدادی از مطالعات، گزارش می‌دهند افرادی که ازدواج کرده‌اند، نسبت به افراد مجرد شادکامی بالاتری نشان می‌دهند. تحقیقات اخیر نشان می‌دهند که وقایع خوشایند زندگی خانوادگی، مستقیماً به شادکامی فرد منجر می‌شود.

افراد متأهل، از افراد مجرد، مطلقه، جدا شده یا هرگز ازدواج نکرده شادترند، اما کسانی که کمتر از همه شادند افرادی هستند که در دام ازدواج ناشاد گرفتارند. شکاف شادمانی بین زنان متأهل و مجرد، با مردان ازدواج کرده و ازدواج نکرده یکسان است. بنابراین هم مردان و هم زنان از لحاظ شادمانی شخصی بهره‌های یکسانی از ازدواج می‌برند. (افراسیابی، ۱۳۹۰:

(۱۱۸)

۳.۹. سخاوت و نوع دوستی

سخاوت نتیجه مستقیم نقش‌های تأمین معاش و حمایت موجود در ازدواج می‌باشد. یک فرد نوع دوست به دیگران کمک می‌کند، نیازهای آنان را برآورده می‌سازد و آنان را در مقابل

درماندگی حمایت می‌نماید و در واقع به تهیه و تدارکی می‌پردازد که مورد توجه دیگران قرار می‌گیرد. ازدواج باعث می‌شود که مردان ابراز خساست و نوع دوستی خود را (که در روابط غیر رسمی و دوستانه وجود داشته) به روابطی انتقال دهند که دارای ساختاری واضح بوده، تعهدات و انتظارات در آن‌ها مشخص می‌باشد. دختران نیز به واسطه ازدواج احساس می‌کند مسئولیت مراقبت و سلامتی همسر و فرزندان را به عهده دارند، و پرستار خانواده باشند، همین موضوع می‌تواند روحیه مهربانی و شفقت را در آن‌ها تقویت کند. (افراسیابی، ۱۳۹۰: ۱۲۵)

نتیجه:

ازدواج از نظر فقها امری تأکیدی است و اگر باعث گناه شود واجب می‌گردد. حکم ازدواج شامل احکام خمس می‌شود؛ واجب، حرام، مستحب، مکروه، مباح. فلسفه ازدواج بر دو مبنا طرح شده است؛ سنت الهی و تولید نسل، که همه موجودات به صورت زوج، آفریده شده، حتی جمادات و گیاهان.

با توجه به آیات و روایات که مطرح شد ازدواج دارای اهمیت و آثار تربیتی فراوانی هستند، ضرورت و اهمیت آن از نظر قرآن پاسخ به ندای فطرت، تکامل، سنت آفرینش و طبیعت اجتماعی است. فقها اهمیت زیادی به این امر داده، زیرا قانون آفرینش بر همین مبنا خلق شده به طور زوج، نر و ماده، زن و مرد برای همدیگر ساخته شده و گرایش باطنی نسبت به یکدیگر دارند، زن و مرد لباس همدیگر هستند، بدی و عیوب یکدیگر را می‌پوشاند و زینتی برای همدیگر هستند، و مایه دوستی و آرامش و امنیت هم شده و کسب معنویات می‌کند. موجب آسایش و آرامش، رشد شخصیت، زمینه به کمال رسیدن انسان، تأمین نیازهای جنسی، مصون ماندن از دام‌ها و وسوسه‌های شیطان، احساس شادکامی، سخاوت و نوع دوستی، بقای نسل و جلوگیری از برخی بیماری‌های جسمی و روانی می‌شود.

منابع:

قرآن کریم

۱. ابن بابویه قمی، ابوجعفر (۱۴۱۳)، من لا یحضره الفقیه، قم: انتشارات جامعه مدرسین.
۲. ابن فارس، احمد (۱۳۹۹)، معجم مقاییس اللغه، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۳. استادان طرح جامع آموزش خانواده (۱۳۸۶)، جوان و تشکیل خانواده، چ ۱۵، تهران: انجمن اولیاء و مربیان.
۴. اعرافی، علیرضا (۱۳۸۷)، فقه تربیتی، قم: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۵. افراسیابی، صغری و فاطمه افراسیابی (۱۳۹۰)، روابط دختر و پسر قبل از ازدواج، اول، قم: انتشارات وثوق.
۶. افروز، غلامعلی (۱۳۹۰)، روانشناسی ازدواج و شکوه همسری، چ ۲، تهران: دانشگاه تهران.
۷. بیابانگرد، اسماعیل (۱۳۸۱)، جوانان و ازدواج، قم: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۸. پاینده، ابوالقاسم (۱۳۸۳)، نهج الفصاحه، مصحح: عبدالرسول پیمانی و محمد امین شریعتی، اصفهان: [بی‌نا].
۹. حداد عادل، غلامعلی (۱۳۸۶)، فرهنگ برهنگی و برهنگی فرهنگی، چ ۱۷، تهران: سروش
۱۰. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۰)، جهاد با نفس، تهران: چاپ و نشر بین الملل.
۱۱. حسینی طهرانی، سید محمدحسین (۱۳۹۷)، نور ملکوت قرآن، مشهد: ناشر علامه طباطبایی.
۱۲. حیدری، مجتبی (۱۳۸۶)، دینداری و رضامندی خانوادگی، چ ۲، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
۱۳. راغب اصفهانی، حسین بن محمد بن مفضل (۱۴۰۴)، مفردات قرآن، چ ۲، قم: دفتر نشر الکتاب.
۱۴. رجائی، محمدرضا (۱۳۹۵)، راز خوشبختی دختران و پسران، اصفهان: یاقوت سپاهان.
۱۵. زحیلی، وهبه (۱۳۹۰)، فقه خانواده در جهان معاصر، ترجمه عبدالعزیز سلیمی، چ ۴، قم: نشر احسانی.

۱۶. زمخشری، محمود بن عمر (۱۳۹۱)، تفسیر کشاف، ج ۲، تهران: قفوس.
۱۷. سالاری فر، محمدرضا (۱۳۹۳)، درآمدی بر نظام خانواده در اسلام، ج ۱۱، قم: مرکز نشر هاجر (وابسته به مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خاوران).
۱۸. شریعتی، الهام و مرضیه ولی حصار (۱۳۹۶)، حقوق زوجین در فقه و حقوق موضوعه، تهران: خرسندی.
۱۹. شعیری، محمد بن محمد (بی تا)، جامع الاخبار، نجف: مطبعه حیدریه.
۲۰. شهابی، محمود (۱۳۳۲)، قواعد فقه، تهران: دانشگاه تهران.
۲۱. طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۶۷)، تفسیر المیزان، ترجمه ناصر مکارم شیرازی، ج ۷، تهران: بنیاد علمی و فرهنگی علامه طباطبایی.
۲۲. عدالتیان، مهدی (۱۳۹۴)، نامه‌ای به جوانان در آستانه ازدواج، مشهد: انتشارات راه روشن هدایت.
۲۳. کاظمی، سید کاظم (۱۳۸۶)، ازدواج از دیدگاه علما و مراجع تقلید، مشهد: پیوند با امام.
۲۴. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق (بی تا)، الکافی، قم: انتشارات دارالحدیث.
۲۵. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۴)، بحار الانوار، بیروت: مؤسسة الوفاء.
۲۶. محمدی، محمد (۱۳۶۷)، میزان الحکمه، ج ۲، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
۲۷. محمودی، آرمین (۱۳۹۲)، اسلام و فرایند ازدواج، تهران: انتشارات زیتون سبز.
۲۸. مدرسی، محمدطاهر (۱۳۹۰)، ارمغان ازدواج، مشهد: انتشارات ولایت.
۲۹. مظاهری، علی اکبر (۱۳۹۰)، جوانان و انتخاب همسر، ج ۳۷، قم: انتشارات پارسایان.
۳۰. مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳)، المقنعه، اول، قم: کنگره هزاره شیخ مفید.
۳۱. نوری طبرسی، میرزا حسین (۱۳۲۰)، مستدرک الوسائل، قم: مؤسسة آل البيت علیه السلام.